

ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒՐՈՊԱՅ

ԱՐՈՒՆԵՍ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ :

Գաղղիացի մատենագրին մեկը իրաւամբ ըսած էրէ Տպագրութիւնը մարդուս մտքին զինարանը (*եւէպոսթէն*) է : Քանի որ այս արուեստը չէր հնարուած, այսինքն մինչեւ ասկէց չորս հարիւր տարի առաջ, զիրք մը ձեռք բերելը շատ դժուարութեամբ ու շատ ստրկով կըլլար. որով զիրք շարադրողին կարելի չէր յուսալ որ իր գրութեամբ բոլոր աշխարհք տարածուի քիչ ժամանակի մէջ, կարդալ ուզողին ալ ամենադժուար բան էր ուզած զիրքը ունենալ : Գաղղիոյ բագաւորաց մատենադարանին մէջ այն ատենները հազար կտոր գրքէն աւելի չկար. եւ սակայն զարմանք կերեւնայ եղեր ամենուն մէկ գրատան մէջ այնչափ զիրք գտնուիլը. իսկ հիմայ Փարիզու միայն կայսերական մատենադարանին մէջ մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար կտորէն աւելի զիրք կայ, բող ուրիշ հրապարակական գրատունները, որ քսան հատի չափ են : Գարձեալ, միայն Գաղղիոյ մէջ՝ տարի տարուան վրայ տասուերկու հազար տեսակ զիրք կըտպուի, ամեն մէկ գրքէն ալ չորս՝ հինգ՝ տասը՝ քսան եւ մինչեւ յիսուն հազար օրինակ : Ասկէց ալ աւելի շատ զիրք կըտպուի Գերմանիա, ինչպէս նաեւ Անգղիա, Ամերիկա, եւ այլն : Ուստի եւ զարմանք չէ որ տպագրութեան արուեստին հնարուելէն ի վեր այսչափ լուսաւորուեցան եւրոպայի ազգերն ու մեծամեծ յառաջադիմութիւններ ըրին ամեն բանի մէջ :

Նոյն իսկ մեր ազգին վրայ գալով, կրնանք համարձակ ըսել րէ այս արուեստը չըլլար նէ, անշուշտ իր մատենագրութիւնն ալ՝ լեզուն ալ պիտի կորսուէր. եւ րէ որ այսօրուան օրս արեւելեան ազգաց մէջ ու բոլոր աշխարհիս վրայ գուարքերես համարձակութեամբ կրնայ երեւնալ ու պարծիլ իբրեւ ուսումնասէր եւ յառաջադեմ ժողովուրդ, տպագրութեան արուեստին իր մէջ չափաւորապէս ծաղկած ըլլայն է : Վենետիկոյ, Վեննայի, Կոստանդնուպօլսոյ, Զմիւռնիոյ, Մոսքուայի, Կալկարայի, Թիֆլիզու եւ ուրիշ քանի մը քաղաքաց հայերենագիր տպարանները րէպէտ եւ դեռ ազգին կարօտութեանը համեմատ

գրքեր չեն հաներ, բայց մինչեւ հիմա նորատիպ գրքերուն հետ զնեռեւ աւելնալէն կըգուշակուի յայտնապէս որ ազգին ընթերցասիրութեանը նայելով՝ տպագրութիւնը պիտի ծաղկի, տպագրութեան ծաղկելովն ալ ընթերցասէրք պիտի շատնան :

Առ այժմ երկու բան կայ որ այս յառաջադիմութեան աւելի յաջողութիւն գտնելուն մեծապէս արգելք կըլլան մէջերնիս. մէկն է գրարառ լեզուին ուսմանը դեռ ինչպէս որ պէտք է դիւրացած չըլլալէն՝ շատ գրքերու քիչ կարդացուիլը. որ երէ աշխարհաբառ գրութեամբ ըլլային՝ յայտնի է րէ շատ աւելի կարդացող պիտի ունենային : Մեկալը՝ եղած գրքերուն չափազանց սղութիւնը. որով ոչ միայն աղքատները զուրկ կըմնան զիրք եւ օրագիր կարդալու ակնկալութենէն, այլ եւ չափաւոր կարողութեան տէր մարդիկ՝ ընթերցասիրութեան համը առած չըլլալով՝ կըդժուարին այնչափ ստակ տալու եւ մեծահատոր գրքեր գնելու : Այս երկու արգելքին ալ դեմ այլ եւ այլ հնարքներ կրնան բանեցուիլ, որոնց վրայ րերես ուրիշ անգամ առիք ունենանք խօսելու :

Յայտնի է որ տպագրութեան արուեստը 1440ին ատենները հնարեց Յովհաննէս Կուքքենպերկ՝ որ Գերմանիոյ Մոգունտիա կամ Մակոնցա (Մայնց) քաղաքը ծնած էր, եւ Սըրասպուրկի մէջ իր գիտը ի գործ դրաւ՝ Փաւսը եւ Շէֆֆեր անունով երկու ճարտար մարդկանց օգնականութեամբ : Բայց այս արուեստը քանի գնաց կատարելագործուեցաւ, եւ մինչեւ հիմա ալ նոր նոր զիւտերով գանազան կատարելութիւններ կառնու՝ մաքրութեան, զիւրութեան, փառաւորութեան, ամուրեան եւ արագութեան կողմանէ :

Եւրոպայի մեծամեծ տպարաններուն գործունէութիւնը տեսնելու արժանի բան է, մանաւանդ քանի որ շոգեգործիով տպագրութիւնը հնարուած է. այնպէս որ մէկ արագագիր մարդու մը մէկ շարքուան մէջ հազիւ գրել կըցած բանէն՝ մէկ ժամուան մէջ մինչեւ վեց հազար օրինակ կրնայ տպուիլ :

Հոս դրուած պատկերին իրրեւ բացատրութիւն մը ընելու մտքով՝ կարգաւ մը եւ կարճ խօսքով հասկըցընենք չգիտցողներուն քեւ այս նրաշալի արուեստը ինչ կերպով կը բանի : Եւ նախ այս ըսենք որ տպագրութեան գրերը կամ տառերը բաժնէր գրաձուլին բանն է : Գրերուն նիւթը երեք տեսակ մետաղ է, այսինքն կապար, ծարիր, եւ անագ, մասնաւոր համեմատութեամբ մը իրարու հետ խառնած . այն նիւթէն գրաձուլը կառնու տաք տաք կը լցընեն կաղապարի մը մէջ, ուր որ տառին պղնձէ մայրը դրուած է, եւ կապարեայ տառը կը բաժնուի՝ քանի մը զծաջափ երկայնութեամբ, մէկ ծայրը տառ ձեւացած դէպ ի դուրս . եւ այնպէս հազարաւոր ու բիւրաւոր բազմութեամբ կը բաժնուի ամեն մէկ տառէն :

Տպագիրը կառնու այն տառերը *փեթակ* ըսուած խորշ խորշ տափակ սնտուկի մը եղած բշխներուն մէջ կը բաժնեն, ամեն տառ մէյմէկ բջիջի մէջ, այսինքն մէկուն մէջ ա, մէկային մէջ բ, մէկային, եւ այլն : Երբոր գրուածքի մը խօսքերը շարել կուզեն, *գրաշարը* փերակին առջեւ կը կենայ, գրուածքը դիմացը կը դնէ, ձախ ձեռքովը *գրաշարոցը* կը բռնէ, որ երկրքէ քանոնի ձեռով գործիք մըն է՝ երկու կողմի շրթունքը բարձր, եւ աջ ձեռքովը փերակին մէջէն մէկիկ մէկիկ կառնու պէտք եղած տառերը, գրաշարոցին մէջ կը շարեն . այնպէս որ դիմացի ձեռագրին խօսքերը կարգաւ շարուած կը լլան՝ շրջուն դիւր, որ երբ բղբի վրայ տպուին՝ շիտակ կը լլան : Մէկ տողը լմննալուն պէս՝ գրաշարը կը սեղմէ շարուածքը, *տողամէջ* ըսուած տափակ կապար մը կը կը բռնընցընէ անոր ու երկրորդ տողը կը շարեն, յետոյ երրորդը, չորրորդը, եւ այլն : Գրաշարոցն որ լցուի, շարուածքը կառնու տափակ տախտակէ գործիքի մը վրայ կը դնէ որ *պնակիտ* կըսուի, չորս դիւն կը կապէ առասանով որ գրերը

չբաժնուին . յետոյ բանաքի գլանը կառնու անով շարուածքին վրայէն կանցնի կըսեցընէ . բերել կերպով մը բրջած բուղբ կը տարածէ վրան, ու վրձինով մը կամաց կամաց կը զարնէ, կամ քեւ մամուլէ կանցընէ, եւ այնպէս կը տպուի *սրբագրութեան փորձ* ըսուածը : Մասնաւոր մարդիկ կան *սրբագրիչ* ըսուած՝ որ այն փորձերը կը կարդան, ու մէջի սխալները բղբին լուսանցքը՝ այսինքն եզերքը կը նշանեն . գրաշարն ալ յետոյ այն բղբին վրայ նայելով՝ իր շարուածքը կը շտկէ : Անկէց ետքը *երես բաժնողները* կառնուն այն շարուածքը, ու երկրքէ շրջանակի մը մէջ հաւասարաջափ մեծութեամբ երես երես կը տեղաւորեն՝ տպուելու բղբին կամ գրքին մեծութեանը համեմատ, չորս կամ ութը, տասուերկու կամ տասը վեց երես . որով գիրքն ալ կը լլայ քառածալ, ուրածալ, եւ այլն : Բայց այնպէս կը տեղաւորեն ամեն մէկ երեսն որ երբ ամբողջ բերքը ծալուի՝ երեսները կարգաւ զան իրարու ետեւէ :

Սրբագրութիւնները լմննալէն ետեւ՝ շարուածքը շրջանակով հանդերձ կը դրուի *մամուլի* մէջ, ու բանաք քսելէն ետքը՝ վրան բերք մը բուղբ կը տարածուի ու կը տպուի, ամեն մէկ բերքին տպուելէն առաջ միշտ բանաք քսելով շարուածքին վրայ :

Տպուած բերքերը չորցընելէն ետեւ կը ծոգովն, բղբակազմ կընեն, եւ կամ այլ եւ այլ գեղեցիկ կազմերով կը կազմեն :

Այս բացատրութիւնը որչափ ալ համառօտ լլայ, յուսանք քեւ պատկերին մէջի ձեւերովը բաւական լաւ հասկըցուի, վասն զի աւելի տեղն իտեղը բացատրելու համար երկար ու մանր ստորագրութիւններ ընելու հարկ պիտի լլար . մեր միտքը այն չէր, այլ այս հիւանալի արուեստին գործադրութեանը վրայ ընդհանուր գաղափար մը միայն տալ ընթերցողաց :

ԲԱՅԱՏՐԱԹԻՒՆՔ ՊԱՏԿԵՐԻՆ

1. Տպարան.
2. Գրաշարք.
3. Գրաշարոց.
4. Տողամէջ.
5. Պնակիտ.
6. Շարուած տող.
7. Ուրածալ մէ., 16 երես.
8. Թանաքի սեղան.
9. Դլանք եւ քանաք.
10. Մամուլ.

11. Կապար, Անագ, Ծարիր.
12. Ձայլ խառնուող որով տառերը կը բաժնուին.
13. Կապարեայ տառեր.
14. Փորագրութեան փայտ.
15. Փայտին վրայ բաժնուած կապար.
16. Երես բաժնողներ.
17. Սրբագրիչ.
18. Կազմարարք.
19. Շոգեգործիով բանող մամուլ.
20. Ձանազան գրքեր.